

Transdisciplininių literatūros ir vertimo tyrimų kryptys: vertimas kaip esminė komunikacijos funkcija

Tarptautinė literatūros ir vertimo studijų konferencija „Pasaulio literatūra ir mažumos: vaizdavimas, sklaida ir vertimas“, 2021 m. gegužės 5–7 d., Leveno katalikiškasis universitetas, Belgija

Agnė Zolubienė

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
Institute for Literary, Cultural and Translation Studies
Faculty of Philology
Vilnius University
agne.zolubiene@ff.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-0121-8549>

2021 m. gegužės 5–7 d. Leveno katalikiškajame universitete Belgijoje vyko tarptautinė literatūros ir vertimo studijų konferencija „Pasaulio literatūra ir mažumos: vaizdavimas, sklaida ir vertimas“ (*World Literature and the Minor: Figuration, Circulation and Translation*), skirta pasaulio mažumoms: kalbinėms ir etninėms mažumoms nacionalinėse valstybėse, mažoms ir nykstančioms kalboms, pabėgėlių ir migrantų literatūrai bei moterų ir vaikų literatūrai. Į „mažumų“ temą per konferenciją buvo siekiama pažvelgti iš skirtingų dalykinių ir metodologinių perspektyvų: kalbėta apie mažumų **vaizdavimą** literatūroje (*figuration*), mažumų literatūros **sklaidą** bei **receptiją** (*circulation*) ir **vertimą** (*translation*). Konferencijoje plenarinius pranešimus skaitė Francesca Orsini (Londono universiteto Orientalistikos ir Afrikos studijų koledžas, SOAS), Michaelas Croninas (Dublino universitetas), Lindsey Stonebridge (Birmingamo universitetas) ir B. Venkat Mani'is (Viskonsino Madisono universitetas). Diskutuojant apie literatūri-

nių, memuarinių ir publicistinių kūrinių vertimą ir vertimų sklaidą atsiskleidė ir naujos metodologinės galimybės vertimo tyrimų srityje.

Konferenciją atidariusi Francesca Orsini atkreipė dėmesį į tai, kokia paradoksali ir problemiška yra pati pasaulio literatūros samprata: užuot buvusi įtrauki, atvira įvairioms kalboms ir kultūroms, ji yra tapusi anglocentriška, kai atrodo, kad viską, kas svarbu, galima perskaityti angliškai, o ne anglų kalba rašantys autoriai pirmiausia turi būti išversti ir apdovanoti tarptautinėmis premijomis, ir tik tada jų kūriniai įtraukiami į pasaulio literatūros kanoną. Orsini pabrėžė, kad padėtis gali pasikeisti, jeigu bus skatinamas smalsumas ir atvirumas kitoms kalboms ir kultūroms, palaikoma daugialkalbystė literatūroje, leidžianti išgyventi kontaktą su nežinomomis kalbomis, didinama mažumų literatūros sklaida per vertimą (įskaitant ir vertimus per tarpines kalbas, pavyzdžiui, anglų, prancūzų, rusų). Ir galiausiai ne mažiau svarbus veiksnys gali būti politinis apsisprendimas remti mažumų literatūros sklaidą finansuojant kūrinių ir jų vertimų leidimą, palaikant kultūrinės spaudos projektus (taip pat ir skaitmeninius).

Kai kurias iš šių problemų spręsti leidžia pokolonijinės literatūros studijos. Kaip teigė Simona Bertacco (Luisvilio universitetas), Karibų jūros šalių pokolonijinės kreolizuotos kultūros ir literatūros transkalbinis pobūdis suponuoja kitokį santykį su skaitytoju: anglų ir kreolų kalbų raiška tame pačiame (dvikalbiam) kūrinyje vieniems skaitytojams sukuria atpažįstamumo, intymumo atmosferą, o kitus atstumia, palieka už ribos. Bertacco siūlo dekolonizuoti skaitymą: atsisakyti skaitytojo galios pozicijos („tikiuosi viską suprasti, o ko nesuprantu – praleidžiu“) ir leisti kūriniui kalbėti, leisti reikštis kitų, net ir neatpažįstamų kalbų stilistiniam poveikiui įdėmiai perskaitant kiekvieną žodį.

Literatūros polisistemų tyrimai atskleidžia didesnių ir mažesnių šalių (ir kalbų) literatūrų santykį, o sykiu ir vertimų vietą nacionalinių literatūrų polisistemose. Yvonne Lindquist (Stokholmo universitetas) pristatė švedų literatūros tyrimus. Atlikus statistinę bibliografinę kūrinių švedų kalba ir vertimų į švedų kalbą ir iš švedų kalbos į kitas kalbas analizę ir įvertinus švedų kalbos prestižą, matyti, kad švedų literatūros vieta pasaulio literatūrų polisistemoje yra kompleksiška: švedų literatūra yra periferinė pasaulyje, bet užima centrinę vietą Skandinavijos šalių literatūrų polisistemoje. Pasak pranešėjos, gana ilgą laiką Švedijoje vyravo vertimai (iki 60 proc. išleidžiamų kūrinių), tačiau ši padėtis keičiasi, pastaruoju metu įsivyravo švedų autorių kūriniai ir jie vis dažniau verčiami į kitų Šiaurės šalių kalbas. Vienas iš veiksmų, paskatinusių šį pokytį, galėjo būti ir Švedijos vyriausybės parama, įskaitant kūrinių vertimų iš švedų kalbos į užsienio kalbas ir vertimo tyrimų finansavimą.

Philippas Hofenederis (Graco universitetas) pristatė savo sukurtą vertimų kartografijos metodą, kuriame nustatoma, kur ir kada autorius rašė kūrinius, kur, kada ir kas šiuos kūrinius vertė ir leido. Šis metodas leidžia žemėlapiuose vizualizuoti vertimo

proceso dalyvių (autorius, vertėjas, leidėjas) ir vertimų kaip fizinių objektų vietą ir jų dėjimo kryptį bei nagrinėti vertimų geografinę sklaidą ir literatūros kūriniių vertimų recepciją.

Kitu aspektu pasaulio literatūros ir mažumų galių santykis skleidžiasi diskusijoje apie rašto sistemas (abėcėlinę, skiemeninę, ideografinę) ir vertimą. Sowon S. Park (Kalifornijos universiteto Santa Barbaros kolegija) pabrėžė, kad vertimuose dažnai neatsižvelgiama į rašto sistemas. Ypač daug sunkumų kyla tose kultūrose, kuriose vienu metu vyrauja kelios skirtingos rašto sistemos, kaip Pietų Korėjoje, kurioje funkcionuoja raidinė rašto sistema (kor. *hangul*), bet vis dar naudojamas ir kinų hieroglifais grįstas raštas (kor. *hanja*) ir kurioje raidinės rašto sistemos įtvirtinimas buvo politinis veiksmas, siejamas su Pietų Korėjos nepriklausomybe. Leideno universiteto tyrėja Tingting Hui pristatė atvejo analizę: kinų rašytojo Hano Shaogongo žodyno struktūrą imituojančio romano vertimą į anglų kalbą. Romane yra 115 paskirų „straipsnių“, kurių visuma sudaro siužetą. Tyrimas parodė, kad vertime neatsižvelgiama į tai, kad romane naudojama supaprastinta kinų rašto sistema, o patys žodyno lizdai originale išrikiuoti grafine (pagal tai, kaip rašomi konkretūs hieroglifai) tvarka. Vertėja į anglų kalbą Julia Lovell romaną pertvarko, kad jis atitiktų lotynų abėcėlę, atitinkamai pakeisdama straipsnių seką vertime ir pačią romano struktūrą, bet anglakalbis skaitytojas apie tai niekaip neišpėjamas.

Lindsey Stonebridge ir B. Venkatas Mani'is plenariniuose pranešimuose daug dėmesio skyrė pabėgėlių literatūrai, o jų analizėje pabėgėlių ir migrantų sąvoką susiejus su tarptautine politika, teise ir literatūros istorija atsiskleidė galimybė į grožiniuose ir memuariniuose kūriniuose vaizduojamą tikrovę pažvelgti naujai. Pabėgėlių literatūrai aptarti vartojamos išvietinimo (angl. *unsettlement*) ir nuorodomis susietos istorijos (angl. *hyperlinked history*) sąvokos. Pasak Mani'io, išvietinimas pabėgėlių literatūroje pirmiausiai skleidžiasi kaip fizinis pasitraukimas į naują gyvenamąją vietą (žmonės be vietos), bet kartu ši literatūra priimančioje šalyje ir pasaulio mastu įgyja galią kelti nerimą, ardyti dominuojančios kultūros, literatūros, valstybės politikos jėgos poziciją, griauti stereotipus ir keisti kanoną (angl. *unsettle* reiškia ir „kelti nerimą, sutrukdyti, išmušti iš vėžių“).

Šiame kontekste net keliuose pranešimuose buvo analizuojamas kurdų kilmės Irano žurnalisto ir rašytojo Behrouzo Boochani'io, kelerius metus praleidusio Manusio saloje veikusiame Australijos pabėgėlių sulaikymo centre, autobiografinis kūrinys, slapta parašytas telefonu ir dalimis perduotas naudojantis socialinių tinklų programėle. Vertėjo ir filosofo Omido Tofighino dėka, Boochani'io kūrinys buvo išverstas iš persų kalbos ir išleistas Australijoje. Kaip pabrėžė Leveno universiteto tyrėjas Tomas Toremansas, vertėjo vaidmuo šiomis aplinkybėmis tampa esminis, įgalinantis: vertėjas ne pasyviai vertė egzistuojantį kūrinį, o aktyviai dalyvavo rašant kūrinio tekstą, rengiant jį publi-

kacijai, o baigta knyga buvo išleista autoriui tebesant pabėgėlių sulaikymo stovykloje. Vertėjo kaip bendraautorius, įgalintojo vaidmuo tampa itin ryškus politinio ribojimo, cenzūros sąlygomis, ypač autoritariniuose režimuose.

Cenzūruojamų ir kontroliuojamų autorių tekstuose atsiranda užuominų ir nutylėjimų, kurių perteikimas kelia ne tik teorinių (išverčiamumo), bet etinių problemų (ar tikrai viską reikia išversti?). Paulina M. Barrios Giordano (Rutgerso universitetas), dalyvavusi Meksike leidžiamų moterų mėgėjiškų savilaidos žurnalų (angl. *zines*) vertimo į anglų kalbą projekte, atkreipia dėmesį, kad nors vertėjai suteikia balsą mažumoms, tačiau tokiuose tekstuose implikuoto turinio perteikimas eksplicitiškai gali kelti grėsmę autoriams. Meksikos aktyvistų leidiniuose buvo publikuojami ir moterų iš įkalinimo įstaigų kūriniai: jeigu šių kūrinių vertimuose nebeliktų nutylėjimų, būtų atskleistos juose vaizduojamos patirties aplinkybės, autorėms greičiausiai būtų uždrausta toliau dalyvauti projekte, jos sulauktų sankcijų.

Michaelas Croninas plenariniame pranešime ragino vertimo tyrimuose atsisakyti instrumentinio požiūrio į vertimą ir grįžti prie Pierce'o apibrėžties, kurioje vertimu laikomas reikšmių perkėlimas iš vienos ženklų sistemos į kitą ir kurioje minimos ženklų sistemos nėra apribotos žmonių kalba. Kitaip tariant, vertimo tyrimai turėtų atsitraukti nuo Jacobsono interlingvistinio vertimo kaip žmogiškosios (tarp)kalbinės komunikacijos funkcijos sampratos ir įtraukti intersemiotinę komunikaciją. Cronino siūloma tradosferos sąvoka apibrėžiama kaip visuma būdų, kuriais informacija cirkuliuoja tarp gyvųjų ir negyvųjų organizmų ir yra verčiama į kalbas arba kodus, kurias informacijos priėmėjai geba apdoroti arba suprasti, ir kur kalbos (arba kodai) yra ir žmonių kalba, ir matematika, ir DNR kodas (Cronin 2017, 71).

Konferencijos pranešimus vienijo siekis peržengti įprastinius filologinių tyrimų rėmus ir pažvelgti į literatūros ir vertimo tyrimus kaip į galimybę atsiverti kitoms kultūroms, o patį vertimo procesą laikyti kiekvienos komunikacijos esmine dalimi. Itin intriguojanti nauja intersemiotinių vertimo tyrimų kryptis leidžia žengti dar toliau, susiedama vertimą su gamtos ir tiksliaisiais mokslais bei leisdamą atidžiau reflektuoti santykį ne tik su kultūrine, bet ir su gamtine aplinka.

Rekomenduojama literatūra

- Boochani, Behrouz. (2018, 2019). *No Friend But the Mountains*, vertė Tofighian, Omid. Picador Australia.
- Braidotti, Rosi. 2013. *The Posthuman*. Polity.
- Cronin, Michael. 2017. *Eco-Translation. Translation and Ecology in the Age of the Anthropocene*. Routledge.
- Cronin, Michael. 2013. *Translation in the Digital Age*. Routledge.
- Deer, Jemma. 2020. *Radical Animism. Reading for the End of the World*. Bloomsbury Academic.

- Marais, Kobus, Meylaerts, Reine (eds.). 2019. *Complexity Thinking in Translation Studies: Methodological Considerations*. Routledge.
- Marais, Kobus. 2020. *A (Bio)Semiotic Theory of Translation. The Emergence of Social-Cultural Reality*. Routledge.
- Maran, Timo. 2020. *Ecosemiotics. The Study of Signs in Changing Ecologies*. Cambridge University Press.
- Ouriou, Susan (ed.). 2010. *Beyond Words. Translating the World*. Banff Centre Press.
- Simon, Sherry. 2019. *Translation Sites. A Field Guide*. Routledge.
- Venuti, Lawrence (ed.) 1998. *Translation and Minority*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Venuti, Lawrence. 2019. *Contra Instrumentalism. A Translation Polemic*. University of Nebraska Press.
- Walkowitz, Rebecca L. 2015. *Born Translated. The Contemporary Novel in an Age of World Literature*. Columbia University Press.